

17. Савиченко О.М. Ціннісно-мотиваційна регуляція розвитку спортивних здібностей у юнацькому віці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Луцьк, 2009. – 21с.
18. Сопов В. Ф. Психические состояния в напряженной профессиональной деятельности : учеб. пособие / Владимир Федорович Сопов. – М. : Академический Проект : Трикста, 2005. – 128 с. – (Психологические технологии).
19. Столин В.В., Пантилеев С.Р. Опросник самоотношения // Практикум по психодиагностике: Психодиагностические материалы.- М., 1988. - С. 123-130.
20. Стрекаловская, Ирина Николаевна. Самооценка спортсменов и ее коррекция средствами самопознания : диссертация ... кандидата психологических наук : 13.00.04 Санкт-Петербург, 2005 152 с.
21. Хейлік / І.О. Психолого-педагогічні технології оптимізації змагальної діяльності тенісистів в процесі становлення спортивної майстерності: автореф. дис... канд. наук з фіз. виховання та спорту: 24.00.01 Харк. держ. акад. фіз. культури. — Х., 2008. — 20 с. — укр.
22. Kirk Warren Brown and Richard M. Ryan . The Benefits of Being Present: Mindfulness and Its Role in Psychological Well-Being // Journal of Personality and Social Psychology, Inc. 2003, Vol. 84, No. 4, 822–848

УДК:159.922

Юрчинська Г.К.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, к.психол.н., доц.

ПРОФЕСІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ КОГНІТИВНОГО СТИЛЮ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СТАНУ ВЧИТЕЛЯ

В статті емпірично доводиться , що стиль переробки інформації може бути професійною властивістю педагога, а суб'єктивні оцінки власного функціонального стану можуть бути застосованими з метою регуляції і саморегуляції процесу вирішення професійних педагогічних задач.

Ключові слова: когнітивний стиль, вузькість/ширина діапазону еквівалентності , імпульсивність /рефлексивність, функціональний стан, ситуативна та особистісна тривожність, стан хронічної втоми, гостра фізична та розумова втома.

В статье эмпирически доказывается , что стиль переработки информации может быть профессиональным свойством педагога, а субъективные оценки собственного функционального состояния могут быть использованы с целью регуляции и саморегуляции процесса решения педагогических задач.

Ключевые слова: когнитивный стиль, узость/широта диапазона эквивалентности, импульсивность/рефлексивность, функциональное состояние, ситуативная и личностная тревожность, состояние хронического утомления, острое физическое и умственное утомление.

In the article the author proves on the empiric data that the individual style of a teacher informational processing is its professional trait. The own assessment of teachers' functional condition could be applied to regulation and self-regulation the process of solution professional pedagogical tasks.

Keywords: cognitive style, Analytic-Synthetic, Reflexivity-Impulsivity, functional condition, situational and personal anxiety, the condition of chronic fatigue, severe physical and mental fatigue.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю якісної перебудови системи професійної підготовки фахівців, зокрема, педагогічної спрямованості. Зміни структури і змісту педагогічної діяльності пов'язані з суттєвим

підвищенню ролі вчителя в середній школі, викладача у вищих навчальних закладах, з необхідністю всебічного аналізу і врахування особливостей професійної роботи, з розробкою сучасних моделей спеціаліста.

Постановка проблеми. Дослідження професійної діяльності з позицій сучасних наукових знань дозволяє виявити специфічні для конкретного виду професії, в нашому випадку вчителя, об'єктно - суб'єктні взаємозв'язки, що зумовлюють її виконання. Інтегративними характеристиками професійної діяльності з позиції «аналітичного професіографування» виступають індивідуальний стиль діяльності та функціональний стан людини (Є.М.Іванова). І стиль, і стан – індикатори рівня професійної адаптації суб'єкта праці, динамічної рівноваги в системі «людина – професійне середовище». Таким чином, виникає питання, зокрема, щодо ролі пізнавального способу переробки інформації як фактору успішності діяльності. Адже відомо, що умови і характер взаємодії працівників в процесі трудової діяльності, зміст професійних задач чинять вплив на структуру індивідуальності та на її окремі складові, зокрема, на таку важливу функціональну інструментальну характеристику, як когнітивний стиль. В когнітивному стилі проявляються розбіжності між людьми в характері та способах переробки інформації, котрі є сталими в різних ситуаціях діяльності.

Вивченню психологічних особливостей особистості педагога, його професійно важливих якостей, стилю професійної педагогічної діяльності присвячена велика кількість досліджень (Ф.Н.Гоноболін, 1975; Н.В. Кузьміна, 1967; Е.Н.Жучева, 1983; М.В.Журавкова, 1995; І.З. Зязюн, Н.Г.Базилевич, Т.Г. Дмитренко, 2006; Л.М.Мітіна, 1994, 1998, 1999, 2002; Л.І. Панарін, 1993; А.А. Реан, Я.Л. Коломінський, 2000; З.В.Резапкін, Г.В. Резапкіна, 1996; Є.І. Рогов, 1995; Н.В.Самоукіна, 1999; В.А. Семиченко, 2004; Н.М.Симонова, 1996; В.А. Сластенін, А.І.Міщенко, 1991; Є.Н.Смоленська, 1992; Є.В.Улибіна, 1993; Т.В. Форманюк, 1994; А.А. Баранов, 2002 та інші). Серед різних особливостей особистості вчителів найкраще вивчена їхня емоційність. Ґрунтовно досліджено проблему стилю виховання, навчання, педагогічного керівництва, особливості індивідуального стилю (О.О.Бодальов, Н.В.Бордовська, Ю.Б.Гіппенрейтер, Є.А.Клімов, А.К.Маркова, В.С.Мерлін, А.Я.Ніконова, О.П.Саннікова, Л.М. Фрідман та інші). Аналіз психолого – педагогічної літератури підводить до твердження, що проблема когнітивного стилю в професійній діяльності вчителів є малодослідженою. За даними І.В.Тихомирової (1988) для професій, пов'язаних з комунікативністю (відповідно, і для вчителів), характерний такий когнітивний стиль, як полезалежність. Відомо, що перелік параметрів когнітивного стилю, котрі складають основу феноменології стильового підходу, нараховує понад 10 позицій (2, с.37). Роль і специфіка когнітивного стилю як індивідуально – психологічної характеристики вчителя в його професійній діяльності не розкриті, закономірності не встановлені при всьому тому, що це діяльність комунікативна, мисленєва, інтелектуальна і креативна.

Методологічною основою дослідження функціональних станів педагогів виступили концептуальні положення провідних науковців сучасності (В.Л.Маріщук, А.Б.Леонова, А.С. Кузнецова, В.І.Медведєв, Є.П.Ільїн, В.О.Бодров, О.Н. Родина та інші.). Психодіагностична оцінка суб'єктивних

проявів є необхідною складовою комплексної діагностики функціональних станів та є зручним засобом для проведення попередньої характеристики функціональних станів з їхнім подальшим деталізованим вивченням у представників різних професійних груп (А.Б.Леонова). Проблема функціонального стану, його чинників та специфіки в трудовій діяльності представників педагогічної професії розкривається в роботах мало чисельної групи дослідників (Карпенко А.В., 1975; Доронкіна Є.К., 1976; Томашевська Л.І., 1978; Навакатікян А.О., 1979; Мітіна Л.М., 1994, 1998; Мельничук, 2001; Мешко Г.М., 2005; Євстігнєєва Н.І., 2005; Латіна Г.О., 2008 та інші). Успішність (ефективність) діяльності вчителя оцінюється не лише за допомогою об'єктивних показників (наприклад, своєчасне виконання навчальної програми), але і за допомогою суб'єктивних, що відображають стан комфорту, втоми тощо.

У якості об'єкта дослідження ми визначаємо стиль діяльності та функціональний стан як інтегративні характеристики професійної діяльності вчителя, а предмета - особливості індивідуального когнітивного стилю та суб'єктивних проявів функціонального стану вчителя в трудовій діяльності.

Мета дослідження: розкрити особливості інтегративних характеристик професійної діяльності вчителя - когнітивного стилю та функціонального стану. Для досягнення мети конкретизовані задачі:

- перша полягає у перевірці припущення про те, що розвиток когнітивних характеристик можливий в процесі підготовки до професійної діяльності;
- друга полягає у знаходженні комплексу показників з виділенням таких психологічних ознак, котрі сигналізували б уже про перші скриті від спостерігача несприятливі стани.

Передбачалося наступне: когнітивний стиль в процесі професійної діагностики може бути не лише і не стільки індивідуально-психологічною, а й професійною властивістю педагога; суб'єктивні оцінки свого функціонального стану можуть бути застосованими з метою регуляції і саморегуляції процесу вирішення професійних педагогічних задач. Для дослідження інтегративних характеристик професійної діяльності (стилю переробки інформації та функціонального стану) використовували наступні методики:

1. Тест Д.В. Сочивко (1984) – розробка в рамках методології Р. Гарднера щодо вимірювання когнітивного стилю « вузькості - ширини діапазону еквівалентності (або концептуальна диференційованість)» - « Вільна класифікація точкових наборів». За даною методикою визначається: аналітичність в пізнавальній діяльності як схильність бачити відмінності в об'єктах, як установка на фіксацію відмінностей. «Аналітики» застосовують більш точні, строгі критерії оцінки об'єктів, впроваджуючи вузький діапазон еквівалентності. Ця характеристика співвідноситься з низьким рівнем здібностей до категоріального аналізу об'єктів. «Аналітичність» сприяє швидкості діяльності при умові відсутності вимоги до переструктурування інформації. «Синтетика» схильні бачити подібність в об'єктах, застосовують узагальнені стратегії при вирішенні подібних завдань. «Синтетичність» пов'язана з категоріальним аналізом, артикульованим підходом до стимульного поля. У якості тестового матеріалу використовується набір із 16 конфігурацій, що являють собою різний рандомізований розподіл 6 крапок на зоні 64 комірок.

Завдання для досліджуваного полягає у класифікації карток на деяку кількість груп за власним критерієм, кількість груп може бути від 2 до 16. Не варто думати, що класифікація матеріалу здійснюється без будь-якого перетворення початкової структури зображення. В іншому випадку сама класифікація була б неможливою, якщо розуміти цей процес як знаходження схожості між групами карток, котрі максимально не схожі. Критерієм для класифікації виступає особливість самих точкових наборів числом від 1 до 16, а не особливості друку чи кольору картону. За вказаною методикою експериментатор фіксує кількість груп і кількіссть карток у найбільшій з груп;

2. Тест «Співставлення знайомих картинок» або тест підбору парної фігури (Дж. Каган, 1965, 1966) для визначення когнітивного стилю «імпульсивність – рефлексивність». При виконанні різних завдань, що вимагають сортування об'єктів чи класифікації, досліджувані, котрі мають схожий рівень розвитку когнітивної сфери, різняться за тим, які засновки вони обирають і наскільки ретельно продумують варіанти відповідей, перш ніж викажуть свою думку. Ці відмінності отримали назву «рефлексивного – імпульсивного когнітивного стилю». При виконанні вказаного тесту досліджуваному показують еталонну картинку і пропонується знайти точно таку ж серед інших восьми схожих. Із них лише одна повністю відповідає еталону, але їхня подібність провокує на необдумані відповіді. Таким чином, у даному випадку мова йде про індивідуальні відмінності у процесах висування і формулювання гіпотез. Імпульсивні досліджувані схильні швидко реагувати на проблемну ситуацію, при цьому гіпотези висувають без достатнього прийняття до уваги ступеня їхньої подібності, рішення приймаються без ретельного обдумування. Навпаки, для рефлексивних досліджуваних характерний більш уповільнений темп реагування у подібній ситуації, рішення приймаються на основі попереднього аналізу характеристик альтернативних стимулів, гіпотези уточнюються з урахуванням ступеня їхньої подібності. Основними показниками імпульсивності – рефлексивності є: час до першої відповіді; кількість помилок, котрі робить досліджуваний перш, ніж знайде вірну відповідь. При високій рефлексивності кількість помилок буде мінімальною, так як рефлексивність пов'язана з аналізом тестового завдання і перевіркою всіх можливих гіпотез. При високій імпульсивності досліджуваний дає відповідь, не задумуючись, побачивши першу ж схожу картинку.

3. Психодіагностичний комплекс (А.Б.Леонова, М.С.Капіца) для професійної діагности суб'єктивної оцінки функціонального стану : методики «Шкала станів», « Шкала диференціальних емоцій», «Шкали ситуативної та особистісної тривожності», опитувальники для оцінки гострої фізичної втоми , гострої розумової втоми, ступеня хронічної втоми (1).

Характеристика добірки: 1. Для дослідження індивідуального стилю переробки інформації було організовано дві добірки залежно від стадії становлення суб'єкта професійної діяльності: вчителі (n=27) і студенти (n=27); 2. Для самооцінки функціонального стану організована добірка вчителів (n=35). В нашому дослідженні вивчалася міра виразності двох когнітивних стилів студентів педагогічного вищого навчального закладу та вчителів. В таблиці 1. представлені середні значення показників вузькості/ширини

діапазону еквівалентності та імпульсивності /рефлексивності : вчителі (n=27) і студенти (n=27).

Таблиця1 - Стильові характеристики інтелектуальної діяльності на стадіях професійної підготовки та розвитку професіонала

Когнітивні стилі (основні показники)	Розвиток професіонала, вчителі (n=27)		Професійна підготовка, студенти (n=27)	
	Середнє	Сигма	Середнє	Сигма
Вузкість / ширина діапазону еквівалентності: а)кількість груп, шт .;	3.44	1.15	4.41	1.93
б)кількість карт в найбільшій групі, шт.;	6.85	1.68	5.52	2.14
Імпульсивність/рефлексивність: а)кількість помилок, шт.;	0.96	0.85	1.07	0.92
б)час до першої відповіді, с .	44.59	19.59	38.93	22.45

Результати проведеного обстеження показують певну тенденцію розвитку когнітивних характеристик за параметрами часу та кількості помилок. За даними показниками швидше, але менш точно працюють студенти, тобто проявляють імпульсивність. За показниками кількості утворених груп та розміром предметної групи студенти демонструють, переважно, стратегію «аналіз через синтез», а вчителі - «синтез через аналіз». Таким чином, на стадії розвитку професіонала нарощуються прояви широти діапазону еквівалентності та рефлексивності, що є лінією прогресивного розвитку стильової поведінки. Отриманий результат співвідноситься з даними М.О.Холодної (2002) щодо ролі вікового фактору і зазначається, що в похилому віці прогресивна лінія стильової поведінки проявляється у вигляді тенденції росту рефлексивності і збереження здатності до категоріального узагальнення (2, с.202). В нашому випадку можна зробити висновок, що когнітивні стилі, як відомо, будучи біологічно зумовленими, підпадають під дію факторів середовища, в тому числі професійного.

Звернемося до результатів, котрі характеризують кореляційні зв'язки між показниками когнітивних стилів. Для добірки вчителів , як професійної групи, широкий діапазон еквівалентності (мала кількість груп) має, хоча і не високий, кореляційний зв'язок з рефлексивністю у вигляді повільного когнітивного темпу (0.254, $p=0.05$). Тоді як для групи студентів зв'язки не виявлені. Отже, орієнтація на узагальнені ознаки об'єктів при установці їхньої подібності співвідносяться з рефлексивністю, тобто розгорткою орієнтовної і контрольної фаз пізнавальної діяльності, і може виступати результатом професіоналізації.

Привертає увагу внутрішня функціональна кореляція між показниками імпульсивності/рефлексивності для добірки вчителів (-0.254) та студентів (-0.450). Такі результати свідчать, що студенти більш енергійні та активні, швидше приймають рішення в умовах множини вибору альтернатив, тобто більш імпульсивні. Успішність професійної діяльності вчителів та студентів пов'язана як з особливостями когнітивного темпу (показник «часу першої відповіді») (- 0.252), так і з ефективністю механізмів сканування (показником «кількість помилок») (- 0.271). Наведені показники орієнтують на подальше вивчення можливих стратегій, котрі стоять за когнітивним стилем « імпульсивність/рефлексивність» при виконанні педагогічних функцій, вирішенні

професійних задач. За результатами кількісного аналізу (описовими статистиками) емпіричних даних груповий «портрет» функціонального стану професійної групи вчителів, котра була в наявності, має наступні особливості (див. табл.2):

Таблиця 2. - Груповий «портрет» функціонального стану вчителя (суб'єктивні прояви).

Показник	Середнє значення	Середньо-квадратичне відхилення	Інтерпретація
Суб'єктивний контроль	50,2	4,04	Допустимий рівень суб'єктивного комфорту , нормальне самопочуття
Фізична втома	15,8	5,6	Легкий ступінь фізичної втоми
Розумова втома	12,9	4,47	Легкий ступінь розумової втоми
Позитивні емоції	25,1	6,47	Помірний рівень позитивних емоцій
Негативні емоції	19,5	4,11	Помірний рівень негативних емоцій
Тривожно-депресивні емоції	13,7	6,96	Помірний рівень прояву тривожно-депресивних емоцій
Ситуативна тривожність	27,7	8,51	Низький рівень ситуативної тривожності
Особистісна тривожність	27,9	9,8	Низький рівень особистої тривожності
Хронічна втома	22,9	8,24	Початковий ступінь хронічної втоми

За наведеними даними комплексу суб'єктивних проявів функціонального стану професійної групи вчителів привертає увагу, перш за все, показник рівня ситуативної тривожності. В цілому досліджувана група за вказаним показником характеризується як низько тривожна. Такий прояв недоцільно інтерпретувати як оптимальний показник функціонального стану. Умови професійної діяльності вчителя, як правило, описуються як такі, що відносяться до побутових, але не треба відкидати значущість умов моральної відповідальності. Входження вчителя в повсякденну трудову діяльність вимагає певного емоційного напруження та готовності до вирішення різних проблемних професійних ситуацій тощо. Для такої категорії виробничих ситуацій адекватним вважається помірний рівень ситуативної тривожності, що відповідає оптимальному робочому стану. В нашому дослідженні показник особистісної тривожності розглядається як фонова детермінанта трудової діяльності. Такий методичний прийом дослідження та тлумачення фонового стану дозволяє побачити за рівнем особистісної тривожності стабільні переживання працівника, принаймні протягом півроку, а це вказує, в свою чергу, на загрозу щодо адекватного виконання професійних задач. Досліджувана група характеризується за вказаною характеристикою як низько тривожна і відзначається початковим ступенем хронічної втоми. Хронічна втома навіть на ранніх стадіях свого розвитку суттєво знижує працездатність людини. Так як хронічна втома має тенденцію до тривалого та прихованого накопичення, її важко на початку розвитку виміряти об'єктивними методиками, то суб'єктивні скарги та нарікання

на погіршення самопочуття є першим важливим сигналом на шляху організації профілактичних заходів та корекції задля підтримки загальної трудоздатності.

Показники особистісної тривожності і хронічної втоми вказують на фоновий рівень функціонального стану, що зумовлює індивідуальну специфіку реагування на наявну ситуацію. Показники гострої фізичної і розумової втоми в сукупності дають можливість стверджувати, що для даної групи представників масової професії типовий робочий день характеризується розвитком фізичної і розумової втоми, що свідчить про неоптимальний функціональний стан і передбачає дослідження робочої пози, логіки зміни видів активності, когнітивного дискомфорту, соціальних контактів тощо.

Таким чином, загальний модус функціонального стану за «груповим портретом» професійної добірки вчителів є несприятливим та неоптимальним або іншими словами – стан зниженої працездатності.

Аналіз внутрішньо-функціональних зв'язків суб'єктивних функціонального стану (див. рис.1) показує, що базовим компонентом, для добірки, що була в наявності, виступає показник фізичної втоми.

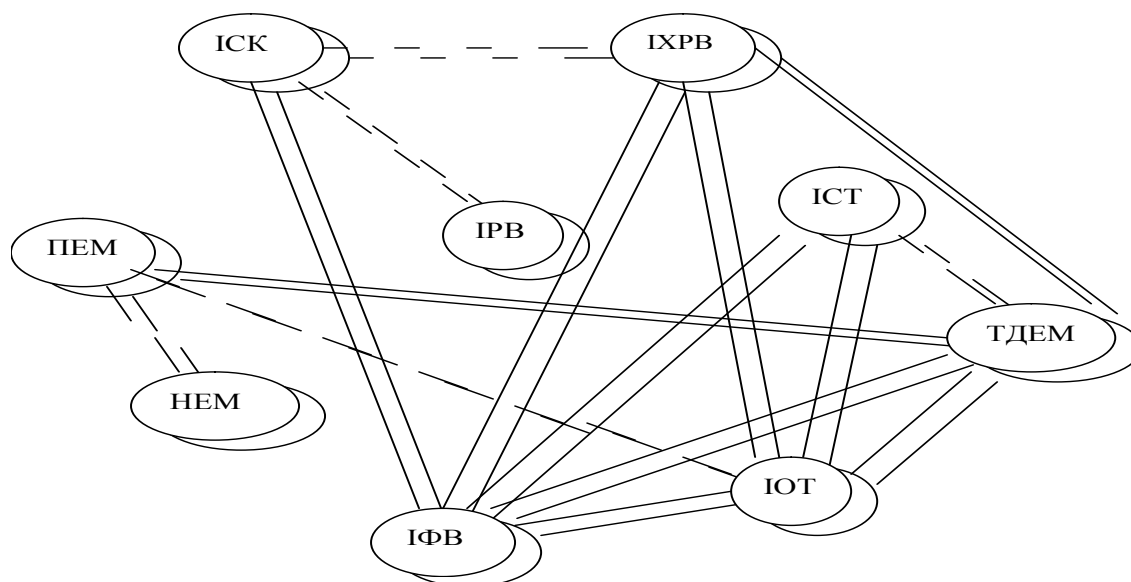

Рис.1. Структура зв'язків показників функціонального стану: де , ІСК - індекс суб'єктивного комфорту ; ІФВ - індекс фізичної втоми ; ІРВ - індекс розумової втоми; ПЕМ - індекс позитивних емоцій ; НЕМ - гострі негативні емоції; ТДЕМ - тривожно-депресивні емоції ; ІСТ - індекс ситуативної тривожності; ІОТ - індекс особистої тривожності; ІХРВ - індекс хронічної втоми .

Ця характеристика замикає на собі найбільше значущих функціональних зв'язків (суцільна лінія на рис.1.) . Фізична втома протягом типового робочого дня залежить від фонового рівня функціонального стану, а власне від хронічної втоми (0.449, $P=0.05$), особистісної тривожності (0.395, $P = 0.05$) та взаємозв'язана з такими проявами актуального стану , як суб'єктивний комфорт (0.615, $P = 0.01$), ситуативна тривожність (0.548, $P=0, 01$), тривожно депресивні емоції (0.479, $P=0, 01$), розумова втома (0.35, $P=0.05$). Зазначена кореляційна плеяда дозволяє розробити програму відновлення стану оптимальної працездатності.

Висновки. Отже, мета дослідження досягнута, поставлені дослідницькі задачі вирішені. Особливості інтегративних характеристик професійної діяльності вчителя виявилися в наступному: по-перше, орієнтація на узагальнені ознаки об'єктів при установці їхньої подібності співвідноситься з рефлексивністю на стадії професіонала. Вказана залежність є результатом професіоналізації, а тому є підстава стверджувати, що когнітивний стиль в процесі професійної діагностики може бути не лише і не стільки індивідуально-психологічною, а й професійною властивістю педагога; по-друге, емпірично виявлено комплекс показників суб'єктивної оцінки психологічних проявів, котрі сигналізують про перші скриті від спостерігача несприятливі стани. До таких проявів відносяться більш стійкі характеристики фонового функціонального стану (особистісна тривожність, хронічна втома) та базовий компонент актуального функціонального стану (гостра фізична втома).

Перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо у порівняльному аналізі когнітивно – стильової організації та механізмів функціонального стану на основі суб'єктивних проявів фахівця залежно від типу професії.

Література

1. Практикум по инженерной психологии и эргономике: [учебное пособие] / [С.К.Сергиенко, В.А.Бодров, Ю.Э.Писаренко и др.]; под ред. Ю.К.Стрелкова. – М.: Академия, 2003.- 400с.
2. Холодная М.А. Когнитивные стили: о природе индивидуального ума: [учебное пособие]/ М.А.Холодная. – М.:ПЕР СЭ, 2002.- 304 с.